

FENYŐ ERVIN

AMIT A GRÓF MESÉL A BAROKK KERETBŐL (I.)

■ Változnak az idők. Mit nem adtam volna Széchenyi István leveleinek magyar nyelvű gyűjteményéért a rendszerváltás előtti években! Csakhogy ezek csak keresves utánajárás után voltak fellelhetők a jelentősebb könyvtárakban, főleg háború előtti könyvritkaságokban. Megbízhatóságuk igencsak kétségesnek tűnt. Számos ellentmondást lehetett felfedezni a dátummeghatározásoktól a megjelent szövegekig. Látnom kellett az autográf kéziratokat. A levéltári munka sok mindennél kárpótolt. Megajándékozott a forráskutatás és a felfedezés boldogságával.

Ma nehezebb a helyzet.

A gróf iránt a rendszerváltás idején megnyilvánuló érdeklődés nélküli, nyitott érdeklődést elhamvasztotta az aktuálpolitikai igény, hogy személyéből eszményt faragjon, melyre önigazoló szándékkal bármikor hivatkozhat. A történész feladata ezzel ellentétes: talmi politikai érdekektől függetlenül tenni láthatóvá egy jelentős történelmi személyiség életútját.

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Történettudományi Intézete kiadta Széchenyi István leveleinek válogatott *magyar nyelvű* gyűjteményét. Címe hívogató. Megszólít, és titkos közléseket ígér: „*Ezt köztünk! Isten áldja!*” Ezért meglepő, hogy az idézett két rövid mondatot hiába keressük a kötet leveleiben, bár kétségtelenül jellemzik a grófot. Mire gondolhattak a szerkesztők? A kötetet egy kutatói grémium készítette. Tagjai Kovács Henriett, Körmendy Kinga, Mázi Béla és Oplátka András, munkájukat Fónagy Zoltán lektorálta. A vállalkozás kivételes példája történelemmel foglalkozó kutatók együttműködésének. Sem azok neve nincs feltüntetve, akik a korábbi kiadások félreolvasásait korrigálták, sem azoké, akik az eddig ki nem adott leveleket leírták, sőt azoké sincs, akik az idegen nyelvű szövegeket fordították. Az olvasó kénytelen mindezt az imént felsorolt személyek közös munkájának tekinteni. Nyilván ez eldöntött szándék. Imponáló. Azt a benyomást kelti, hogy a közreműködőknek *Széchenyi* a fontos, munkatársként szolgálják. És ha van talán több is, mint sejtésem arról, mi szolgálhatott alapul e példátlan önzetlenséggel megvalósított közös munkának, a könyv készítőinek döntését tiszteletben tartva hadd maradjak hallgató társ e szövetségben. A gróf döblingi íróasztalán volt egy rézkeretbe foglalt kicsinyke festmény Kőrösi Csoma Sándor calcuttai síremlékéről. Széchenyi Béla hozta apjának Londonból, talán a tragikus sorsú festőművésztől, Schöffl Ágostontól kapta. Mindez lábjegyzetben olvasható a kötet 498. oldalán. Az ovális keretben vésett szöveg. Egyik mondata így szól: „Vegyetek példát hazánk nagyjai és gazdagai, egy árva fiún, és legyetek hű magyarok tettel nem pusztá szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással! Széchenyi István.” Lehet, hogy az érintettek nemcsak olvasták, meg is értették e szöveg üzenetét?

Két tanulmány vezeti fel a levélszövegeket. Oplátka András *Miért készült e könyv?* címmel foglalja össze Széchenyi István leveleinek eddig megjelent gyűjteményeit, tájékoztat, mire vállalkoztak a szerkesztők. A levelek közzétételét egybehangolt elvek, a problémák együttes megvitatása alakíthatták, beleértve a fordítások és a jegyzetek jóváhagyását is. Széchenyi leveleinek az életművön átíve-

lő magyar nyelvű válogatása eddig még nem volt. Legtöbbször németül írt, de esetként angolul, franciául, latinul és persze magyarul. A korábban megjelent levelezési gyűjtemények, ha sokszor pontatlanul is, de igyekeztek a leveleket eredeti nyelven publikálni. Könyvtári elérhetőségük ma igen esetleges. „Elfogadhatatlannak tűnt – írja Oplátka András –, hogy tanárok és diákok, egyetemi hallgatók, utóbbiak között különösen a történészek, és mindazok, akiket érdekel a múlt és a nagy államférfi személye s műve, ne érhessék el Széchenyi leveleit magyar nyelven.” Ez teljesült most. Új fordításban olvashatók Széchenyi németül írt levelei. Ez nagy nyereség. Ahol idegen nyelvű szöveg váltakozik magyarral, szögletes zárójelben ott a magyar fordítás. Minden idegen nyelvű szöveg új fordításban olvasható, azok is, melyek korábban más fordítók munkája révén jelentek. Ez kiérlelt elképzelést tanúsít. Évek munkája lehet a háttérben, sok idő, türelem. A kiadvány másik bevezetőjét Mázi Béla írta. Rendszerezi a kéziratok lelőhelyét, tájékoztat a szöveggondozás és jegyzetelés szempontjairól, a kötet szerkezetéről. A munka az eredeti kéziratok újbóli olvasata alapján készült. Csak így lehetett kiszűrni a múltból örökölt olvasási hibákat. A jegyzetekről Mázi Béla így ír: „... igyekeztünk annyi információt közölni, hogy az olvasó lexikonok, szakkönyvek állandó használata nélkül is élvezettel, mintegy levélregényként is forgassa a kötetet, részese lehessen Széchenyi életútjának magánéletében, közéleti, politikai tevékenységében.” A kiadvány közzétett levelei tehát – ökonomikus, szikár válogatás – erre vállalkoznak.

A levél különösen fontos műfaj a 19. században. A század első évtizedeiben az újságot pótolja. Ezt igazolja Kazinczy Ferenc (1759–1831) kortörténeti szempontból nélkülözhetetlen leveleinek 1900 és 1910 között kiadott 21 kötete, mely később újabb két kötettel gazdagodott. Kazinczy tudta, hogy leveleit másolják. Barátai – közeliak és távoliak – egymás számára másolták és terjesztették őket. Ezek irodalmi levelek. Széchenyi levelei mások. Magas színvonalon megfogalmazott magánlevelek. 260 került a válogatásba. A válogatók tekintetbe vették a leveles- és másolati könyveket is, amikben számos elveszett vagy lappangó levél szövege maradt fenn, mellőzésük a kiadvány és a Széchenyi-kutatás vesztesége lett volna. A levelek lelőhelyéről a kötet minden esetben tudományos pontossággal tájékoztat. 260 levél... Elég? Miért nem több? És miért nem más 260? Bizonytalán összeállítható lett volna más gyűjtemény is, ám a kritikai hozzáállás ez esetben felesleges, kárák csomót kereső okoskodás. Fogadjuk el, amit a válogatás nyújt, amit a levelek üzennek. Sokat üzennek – nagy örömünkre! Széchenyi életének, kételyeinek, féltelmeinek, mély lelki válságainak, vállalkozásainak, politikai és agitatori tevékenységének hiteles dokumentumai. A gróf személyisége magával ragadó. Sokszínű, folyton változó, nemegyszer talányos, kérdésekre ösztönző. Nagy kihívás az olvasó számára, hogy temérdek benyomása alapján megérezze és visszakeresse a személyt, aki e leveleket írta. Láthatóbból és láthatatlanból.

A könyvet jó kézbe venni. Igényes kivitelű, nagy odafigyeléssel készült. A bordó alapú címlapon barokk keretben Széchenyi István portréja, melyet 1836-ban készített Moritz Daffinger. A címlap érzékelteti a Széchenyi iránti megkülönböztetett tiszteletet, de értelmezhető úgy is, hogy akiről a portré készült, leveleiben maga mondja el történetét. Mintha minden, amiről bizalmasan tájékoztat, „egészen köztünk” maradna. A könyvet különlegesen szép A/4-es papírra nyomtatták. A levelek tördelése szellős. Sokszor fél oldalak maradnak üresen, ha lapközépen véget ér egy-egy levél. És új oldalon kezdődik a következő. Ez ünnepélyességet sugall, megnyugtat, segít figyelni. A levelek az 520. oldalon zárulnak. A további 64 oldalon Széchenyi István életrajzi adatai után a rövidítések feloldása, kép- és irodalomjegyzék, a kötetben érintett személyek adatait dokumentáló névjegyzék és névmutató következik. A könyv utolsó egységében a gróf életét dokumentáló 17 színes kép. Legtöbbjük kevésbé ismert.

A levelek íve

■ A kötet leveleit keretbe foglaló első (1809. április 11.) és utolsó (1860. március 4.) megkülönböztetett figyelmet érdemel. Az első: üde zenekari nyitány. Szeretnivaló, derűs, világos: „...egyedül a tudat maradjon meg nekem, hogy mindig becsületesen és derekasan cselekedtem. Tisztelni és követni akarom, amire szüleim tanítottak. Erényes cselekvés, ez legyen jelképem [eszményképem]. Miután sok esztendő múltán Isten segedelmével bejártam a világot, végül Istennél a célban jó szüleimmal ismét találkozom, ha majd mindannyian egymásra találunk, akkor – ha a szellem nehéz földi leplét levetettük – átszellemülten, üdvözülten, gyönyörűséges boldogságban fogjuk Őt örökké megasztalni és dicsőíteni. [...] Mi szépen megmaradunk az egyenes úton, az az országút a legjobb, melyet oly sok keresztény járt már.” Tele hálával, optimizmussal, elszántsággal, sugárzó tisztasággal. „Egy porosz tiszt mondta rólam Bécsben: »Ennyi jóindulat, ennyi pajkosság: egy fiatal oroszlán ez, melyet az ember selyempórázon vezethet!«¹ – írja naplója 1814. november 21-i bejegyzésében. Sorai közt öröm és büszkeség. Így indul útnak.

A 260. levél más. Zenei nyelven: egy magányos, tépelődő, megsebzett ember meg-megszakadó fuvolaszólója. Sötét tónusú moll dallam, drámai megszakításokkal, elhallgatásokkal és ismételt újrakezdésekkel. Magát faggatja-kínozza. Mintha azon töprengene: hol hibázott, s hibázott-e egyáltalán; tett-e valamit az egyetemes igazság és az ország ellen, amelyben él. 1860. március 4-én a döblingi elmegyógyintézet magánlakosztályán Széchenyi többet tud önmagáról és helyzetéről, mint az elkövetkező évszázadok valamennyi kutatója... Zaklatott, elege van. Pokolian igénybe vették a rohanó évtizedek. Idegvégződéseit mintha védettség nélkül irritálná a képzelet megannyi rémképe. Sorai közt kimondatlanul is ott bujkál az öngyilkosság gondolata.

Ezt az ívet rajzolja fel tehát könyvünk. A recenziens lehetőségei korlátozottak. Nem vállalkozhat teljes életrajzi portréra, ha meg is kísérti ez. Mindenesetre a gyűjtemény óriási kérdéseket vetett fel számomra, melyek alapvetően módosították a gróf élettörténetének megítélését.

Előljáró közbevetés – utólag

■ Mielőtt az olvasó belemerülne e dolgozat olvasásába, és utólag számonkérne tőlem valamit, szeretném tájékoztatni, mire vállalkoztam. Amikor ez az írás elkészült, egy barátomnak küldtem el, aki színházi dramaturg. Ezt követően a kötet szerkesztői közül ketten olvasták. Egyikük felhívta figyelmemet egy fordítási hibára, amelyet ugyan nem én követtem el, de idéztem, valamint arra, hogy nem vettem észre a kötet egyik nagy újdonságát: a 233. levél jelentős lábjegyzeti megfajlását. Megköszöntem, és megköszönöm itt is Oplatka András két észrevételét. Nem szeretném ezektől megfosztani az olvasót: beépítettem őket ebbe az írásba. Ugyanakkor e két tény szembesített valamivel, amiről nem tudtam: a megjelent kötetről akartam recenziót írni, de nem jutott eszembe a német szövegek összevetése a magyar fordítással, hiszen nem tudok anyanyelvi szinten németül. És még egy hiányosságomat be kell vallanom: nem vagyok oly mélységesen jártas a gróf teljes – régi és új kiadásokban fellelhető – levelezésében, hogy képes lennék minden esetben felismerni e kötet újdonságait. Egy nagyobb életrajzi fázis leveleit, igaz, jól ismerem, de be kell látom, hogy e teljes életművet felölelő kötetnek a megítéléséhez ez nem elegendő. Ami még ennél is kiáltóbb: mindez nem foglalkoztatott, kedvet sem szegte, szégyen, nem szégyen: eszembe se jutott. Két éven át. Akkor mi igen? Azt gondoltam: megkísérlem e 260 választott levél alapján megrajzolni a gróf életútjának teljes ívét. Nem akartam olyasmit számonkérni a kötet szerkesztőitől, ami nekik nem, csupán nekem fontos Széchenyi levelezéséből. Riasztott ez a hozzáállás. A gróf történetének közelébe csupán úgy juthattam, ha a levelek alapján, kérdéseim mentén kísérlem meg a magam számára megalkotni a gróf vál-

tozó alakját. Azt reméltem, hogy az így felvázolt életív kimondja majd azt is, hogy a kötet szerkesztői miért éppen ezt a 260 levelet válogatták e gyűjteménybe. Nem volt szándékom esszét írni – esszét írtam mégis. Ez jogában áll minden olvasónak, aki egy történelmi személyiség hiteles portréját dokumentumok alapján szeretné megalkotni – legalábbis a maga számára.

Széchenyi Ferenc gróf fia

■ Mít tanúsítanak az ifjú Széchenyi apjához írott levelei?

Széchenyi István nagyon jó fiú. „...igyekezni fogok jó szüleimnek mindig örömet szerezni, s amennyire erőm engedi, mindent megakadályozni, ami nekik bánatot okozhat: és egyedül az ő meglegedésük szabja meg saját boldogságom mértékét.” (1. levél) Ez a gyermeki fogadalom – a levélíró ekkor még nem tudja – nem is oly sokára viharos vágyba ütközik: az ifjú Széchenyi szerelemre lobbán sógornője, Caroline Meade iránt (1814), aki bátyja, Pál felesége. Caroline neve kétszer bukkan fel a gyűjteményben, akkor is futólag csupán, Széchenyi korai leveleiben. Először 1814. január 6-án, Mannheimból (7. levél) írja apjának: „Carolina [sic!]”, Fanny, Pál – mind írnak nekem, Istenem, mily hálás vagyok nekik. Mily kedvesek, mily jóságosak! De hol lelek időt arra, hogy ezt nekik megköszönjem? Én, ki oly bensőséges szeretettel csüngök mindannyiukon. *Szívből csókolatok mindenkit.*” Széchenyi katona. Épp túl az 1813. októberi futárszolgálaton... Caroline-ról legfeljebb álmodozhatott, ha felmerül benne ilyesmi egyáltalán. Másodszor a 16. levélben említi Caroline nevét. Liebenberg (Lunkányi) Jánoshoz írja Milánóból 1817. június 23-án: „Mihelyt Pál testvérem Füredről visszatér, vagy akár most rögtön megírhatja Caroline sógornőmnek, hogy megbíztam, küldjön neki egy rövid emlékeztetőt, hogy tartsa be ígéretét, miszerint rövid látogatásra Cenkre jön. De aztán – mondom Önnek – testvéremet és sógornőmet jól fogadja, és velük jól bánjon!” Rendelkezik. Ügyel rá, hogy ne legyen ott, ahol Caroline. Volt már ilyenre példa. 1815 augusztusában,³ a veszélyes közelség ideje után, egy Cenk környékére tervezett közös vadászat kapcsán. Széchenyi házigazdaként mindent előkészített, hogy aztán időben eltűnjék sógornője közeléből.

Mi történt 1813 és 15 között? Bécsi kongresszus 1814 szeptemberétől 1815. július 9-ig – és egy egész életére kiható rövid kapcsolat Caroline Meade-del.

1814-ben júliusában kezd naplót írni. Mi indítja rá? Valamiféle izgalmi állapot. A napóleoni háború utáni idők felszabadító kötetlensége, szabad léhasága. Bécs. Szeptembertől kongresszusi forgatag, „történelmi szereplők” közelsége. Profán történeteket jegyez fel. Mulat rajtuk. Akár egy kamasz. Komolyan senkit nem vesz. Gátlástalan, sikerre törekvő, léha. Maga körül is csak ugyanezt látja: mindenki ugyanabban a mocsárban dagonyázik. Mintha a léhaságok leltárba vételével a sajátjait igyekezne szalonképessé fényezni. Caroline-ról is megemlékeznek e feljegyzések. Hogy milyen talpraesetten frivol választ ad az orosz cár vagy a porosz király kérdésére! Ő sem tudott volna cserfesebben megfelelni... Imponáló! Száguld. Közben három sötét tónusú bejegyzés. 1814. augusztus 9-én, élete „egyik legfurcsább napján”⁴ ezt írja: „Ez volt az első lépés a balsors felé, a bűnös szenvedély kezdete: kútfeje majdani kétségbeesésnek. – Egy csinos asszonnyal Cenkről Bécsbe utaztam.” Mintha a bejegyzés utólagos lenne... Október: „Ha magamat valamelyest át akarnám engedni a megbánásnak elmúlt életem miatt, akkor azzal kellene kezdenem, hogy főbe lövöm magam.”⁵ És a harmadik: „[1814.] November 3-án este 8 óraker olyasmi történt velem, aminek rám nézve mindenképp szomorú következménnyel kell járnia – de az is lehetséges, hogy csupán emiatt fogom egyszer főbe lőni magam.” Mint három felkiáltójel, olyanok ezek a megjegyzések. Közben bűnről, a bűnelkövető szándékosságáról és ürügyeiről töpreng... Mintha jobbik énjé lenne megszólítva, amiről eddig nem szívesen vett volna tudomást. Ha ennek oka a sógornőjéhez fűződő kapcsolat, akkor... vá-

lasztania kell: elfuthat előle – el is fogadhatja. Ez szembenézésre készíteni életvitelét addigi ürességével, változással és új, ismeretlen nagykorúsággal kecsegtet. E vívódásokkal egy időben olyan megjegyzés is felbukkan naplójában, mely gondolkodásának ritka érzékenységét és mélységét igazolja: „...az ember sohasem lehet *kiváló* a szakmájában, ha nem lesz művészetének hogy úgy mondjam másodszori megalkotója. [...] A dolgok okát neki magának kell felfedeznie, az igazságot a szívében hordoznia, s a valódiság forrását a maga mélyen szentséges érzületében kell keresnie. – És ezért nem vagyunk mi emberek olyanok, amilyeneknek lennünk kellene. A *szokás, az erkölcs, az életmód* kiszorítja belőlünk a természetet, az erőt, az erényt.”⁶

„Anyám könnyezve kérlelt, gondoljak mégis néhanapján az örök életre” – örökíti meg a napló Festetich Julianna 1814. november 21-i szavait. Ez az intelme döntő jelentőségű Széchenyi életében. Ő legalábbis annak tekinti. Mit mond? Profánra fordítva arra inti, hogy ne szersse el bátyja feleségét. Ez ellenkezik a katolikus erkölccsel, a házasság szentségével, hiszen a „házasságok az égben köttetnek”... És amit Isten egybeköt, ember nem bonthatja meg... Így van-e? Már-mint hogy Isten kötötte-e egybe Széchényi Pál és Caroline Meade házasságát? Erre igazán csak ők tudnának válaszolni, mint ahogy válaszoltak is... Külső szemlélő számára a jelek – nem áltathatom magam, hogy e jeleket nem én látom és értelmezem – azt mutatják, hogy Pál nem sokat törődött feleségével, aki a vele kötött házassági kötelékből kivágyódott, és megszerette férje öccsét, aki maga sem volt közömbös iránta. Caroline Széchenyi István iránti vonzalma magasabb rendűnek tűnik, inkább „égi”, mint a törvényes férjével kötött, közjegyző hitelesítette házassági szerződés. Ami a fiatal Széchenyit illeti, ha valóban érintett, nem mindegy, miképp dönt. Ha bűnnek tekinti, ami „égi”, ami természetes; ha vállallhatatlannak, tiltottnak, ami nem az, ami eltüntethetetlen, bár száműzhető...? Hova is? A tudatalattiba. Ez történik. Széchenyi szülei értékrendjéhez igazítja magát. Ezt igazolják naplófeljegyzései, az élethosszig tartó önvád, melyet később sógornője tűnő alakja után tekintve mindenkor érez.

E döntésnek előzményei vannak.

Két testvér vonzódása ugyanahhoz az asszonyhoz nem ismeretlen Széchenyi István szülei számára. Ifjúságukat juttatja eszükbe. Festetich Julianna első férje ugyanis Széchényi József volt, Széchényi Ferenc bátyja, aki 1774-ben, 26 éves korában meghalt. Ismeretes a báty öccséhez írott levelének egy mondata, mely sejteti, hogy Ferenc gróf feltűnő rokonszenve Júlia grófnő iránt nem kerülte el figyelmét.⁷ Csak a később történetekből következtethetünk arra, hogy rokonszenveük kölcsönös lehetett, amit a törvényes férj előtt nem vállalhattak. Titokban tartották, vagy elfojtották, amit a báty érezhetett. 1774-ben, 26 éves korában bekövetkezett halála mindent megoldani látszott, vonzalmukat nem kellett rejteniük tovább. Igaz, *nem ők döntöttek!* Azaz, dehogynem ők! Merthogy úgy döntöttek: a „sors” intézte, a „gondviselő véletlen”, egy képzeletbeli Isten. A kiválasztottaké?...

Az özvegy és Ferenc gróf – a kétoldali családi kételyek, tiltások ellenére – a pápától kért házasságkötési engedélyt. Három év után, 1777-ben megkapták. Mikor 40 évvel később Széchenyi István és sógornője kölcsönös vonzalmának híre eljut szüleihez, ugyanazzal a helyzettel találják szembe magukat, melyet ifjúkorukból jól ismernek. Azt a döntést írják elő fiuk számára, melyet egykor a sors, hitük szerint a gondviselés vagy Isten, vagy ha tetszik, a véletlen egykor számukra is kötelezővé tett. Ahogy a korabeli arisztokrácia és a katolikus egyház kőkemény dogmái és könyörtelen elvárásai azt megkövetelték. Széchenyi ehhez igazodik. Részen szülei iránti tapintatból, a maga bizonytalanságából. Tisztázatlanságból. Nem akarja megzavarni szülei értékrendjét. Átvieszi következtetéseiket, és beleborzad a „bűnbe”, mellyel vádolják. Sok szóbeszéd, a „családi átokról” sugdosott legendák, miket gyerekként hallhatott testvéreitől, fokozhatják büntudatát. Szülei szemrehá-

nyásaitól tart. Nem elég felnőtt még szembenézni velük. (Ki tudja, meddig tart kamaszkorunk? Széchenyié mikor ér véget?)

Lelke mélyére ássa hát a Caroline iránti szenvedélyt. Először úgy tűnik, nem is esik nehezére. Kerüli őt. Ilyen egyszerű. Szinte csak játék! Nem veszi komolyan őt. Ahogy egyéb kalandjai esetében megszokta. Nagy árat fizet érte: élethosszig tartó önvádat. Így lenne akkor is, ha az ellenkezőjét választaná? A kérdés fiktív, a válasz ellenőrizhetetlen. Mégsem megkerülhető. Egész élete ad erre választ. Döntése jóvátehetően tévedésként kíséri végig életútját, és új és újabb öngazolásra indítja. Ha le mert volna számolni szülei naiv, zsarnoki „vallásosságával” – élete más irányt vehetett volna.⁸

Széchenyi sorsában ez az origo.

Minden innen veszi kezdetét. Véleményem szerint azért, mert *akarattal bele-szólt a szeretet természetes áramába*. Megszakította a tudatfelettiből áradó természetes szeretetet – és kényszerpályára utasította. Lelkifurdalás hívta elő – önbüntetés, majd később jóvátétel követte. Nem Caroline miatt érzett lelki furdalást, szülei és bátyja, Pál vélt elvárásai miatt. Ha vállalja Caroline-t, ha szembefordul szü-leivel épp az „örök életre”, a maradóra hivatkozva – minden másképp alakul.

1813-ban, a napóleoni háborúk idején ez a döntés még előtte áll. Leginkább apjához ragaszkodik. 1813. november 6-án így tudósítja őt Frankfurtból (5. levél): „...az efféle háborúk túlságosan ostobán barbárok ahhoz, hogy e földön akár a leg-ádázabb ember tetszését is megnyerjék; az utazás Lipcséből ide förtelmes, mert legalább 15 000 hulla és 10 000 ló fekszik az utakon, úgyhogy nem lehet se lova-golni, se kocsizni anélkül, hogy ne kelljen holt emberi testeken átgázolni. Nincs az egész környéken olyan falu, mely ne égett volna le vagy melyet ne raboltak vol-na ki. Mindez tényleg oly borzasztó, hogy az ember el sem tudja képzelni.” A le-írás igazolja, hogy a háborúban elszenvedett tömeges halál már 1813-ban is elér-téktelenített egy-egy emberi életet. Mintha az első vagy a második világháború va-lamely frontjáról tudósítana. A személytelen öldöklés minden időben ugyanolyan barbár.

Egy magányos, éjszakai futárszolgálatról tájékoztatja apját 1814. február 10-én (8. levél). A pillanatnyi kilátástalanság, a gyors megoldásért sóvárgó vágy ekkor juttatja eszébe először a későbbi életútján nemegyszer felbukkanó vészterhes kijá-ratot: „agyon akartam magam lőni”. A Caroline-szeretlem (1814. június–november) elől 1814. november 30-án éjjélkor⁹ menekül először Nápolyba, később Milánóba, Párizsba, Londonba... Angliai tartózkodása idején kezdi érdekelni a lóverseny, ló-tenyésztés, gépek, gázvilágítás, bár még alig tudja elképzelni, hogyan tudná mind-ezt Magyarországon meghonosítani. Évekig bolyong. Olvas. Ez idő alatt alapozza meg kivételes műveltségét. Végül a görög táj, Athén és az ősi kultúra nyugtatja meg. Innen írja apjának 1819. február 3-án (20. levél): „Itt boldog időt töltöttem, és rövid athéni tartózkodásomnak mindig életem boldog éveinek és korainak so-rában lesz helye.” Mire is gyógyír az athéni ég, az azürké tenger? Így ír apjának: „Egyetlen dolog létezik csak csupán ez az egy a világon, ami nyugodtabbá és bol-dogabbá tehetne, de talán már túl késő, hogy ezt megszerezsem. Mert a kezdet egészen elromlott, és újra belefogni immár lehetetlen. A Maguk szeretetére gondo-lok, jó Apám és kedves Anyám, nem játszottam-e ezt egészen el, megmaradhatok-e jóindulatukban, ha nem felejtik el egész életemet? S magam mily örömet nyújt-hatok a jövőben Maguknak elégedetlenül és életuntan? Egy megöszült ifjú jövőbe-li kilátásai ezek, aki *életét elrontotta* és művét már nem lehet kijavítani.” Széche-nyi alig dokumentálható regénye és szenvedése nem volt tehát titok szülei előtt. Hallgatása mögött mélységes dráma.

Ifjúkorára két haláleset tesz pecsétet: Caroline Meade-é és Széchenyi Ferencé. Mindkettő utóhatása meghatározó. Az első: élethosszig tartó büntudat (a megis-merés deficitje), mely még utolsó éveiben is kínozza, választásaira és háritásaira

egyaránt kihat. Kudarca ítélt házassági kísérletei¹⁰ (a személyek kiválasztása és az elutasítást követő öngyötres egyáltalán nem véletlen, vágyott vagy akart), sőt a Crescence-kapcsolat gyökerei is innen eredeztethetők. De a másik haláleset ugyanilyen ösztönző. Széchenyi modern ember: kételkedő, drámaian vergődő, nehezen utat találó, ám ha valamire rátalál, a szellemvilág¹¹ üres edénye, intuitív lángelme, gigantikus gondolatok közvetítője. „Érzem, hogy a szellemvilággal szoros kapcsolatban vagyok. Az ördög ez, vagy a jó szellemem, nem tudom. Ha az első – [– –], ha a második, akkor Magyarország nemzet lesz!” – írja naplójába 1826. február 19-én. A szöveg ismét tüzetes vizsgálódásra érdemes. Ugyan már egy későbbi életszakaszhoz tartozik, de megfogalmazódik benne a megjelölt ember dicsőségének reménye és a kétely, mert nem ismeri, nem tudja megnevezni a forrást, mely a lelkét megrohanó gazdaságot táplálja. Még nem kérdezett rá. Élete alapjainban disszonáns. Magányosságra, társtalanságra ítélte önmagát; amit a nemzetnek áldozott élet egyenlít ki, hoz egyensúlyba – és egy mindenekfeletti nagy eszménnyel és feladattal vigasztalja. 1820. november 30-án Caroline Meade meghal, alig két héttel később, ugyanez év december 13-án Széchenyi Ferenc is halott. Az első haláleset Széchenyi számára a megnyílt pokol: maró büntudattal, kíméletlen önváddal, kegyetlen szenvedéssel; a második elérhető közelségbe hozza számára a vigasztalást: az önfeláldozó, jóvátételül szolgáló, mindent egy nagy ügynek alárendelő életeszményt, melytől mulasztásai, félelmei, személyes kudarcai, büntudata kiegyenlítődik és értelmet nyer. Ekkor merül fel benne először a híd megvalósításának gondolata. Érthetjük szimbolikusan is: teremteni – hiányból, szenvedésből; de érthetjük gyakorlatilag is: álljon Pest és Buda között állandó híd! Nem juthatott át a Duna egyik partjáról a másikra... Tél volt. Apját temették... Fogadalmom? Ha az, utólag az. Hogy az legyen, komolyan kellett vennie a híd-eszmét. Utat kellett találnia hozzá.

A felismert feladat

■ Egy 1820. augusztus 9-én írott levélben csendül fel először Széchenyi életének vezérmotívuma. Kötetünk 21. levelének címzettje Luisa Thürheim grófnő. „...a haza felette áll mindennek. Hosszú időre elfelejthetjük apánkat és anyánkat, rokonokat és barátokat, ha már nincsenek köztünk, és velük szemben, akkor is, ha még élnek, teljesen idegenné válhatunk – a haza azonban számunkra mindig szent és kedves marad, néki soha sem leszünk idegenek. [...] Képzeld csak el azon férfi örömet, aki egy nagy néphez tartozik, és mint annak buzgó szolgája és tagja, embertársait a boldogsághoz és a tökéletességhez közelebb vezeti. Bár ilyen pozíciót mindenütt, minden élethelyzetben, akár ha csak szűk körben is, el lehetne foglalni. Ám ami abban az országban élvezettel történne, azt vért izzadva kellene megtenni. Ért engem? Ah, ne beszéljünk erről, ez mit sem használ.” A közölt levelek közül ez a szöveg dokumentálja először, mi készül ebben az akkor 29 éves huszárkapitányban, aki a végső konklúzióba ekkor még beleborzad, el is hessegeti magát. A fordulatot a Wesselényi Miklóssal való találkozás (1821) idézi elő, amit később (1824) tovább ösztönöz a tizenkét évi plátói rajongás Zichy Károlyné Seilern Crescence iránt.

A gyűjtemény mértékkel ad nyomatékot e két kapcsolatnak, és jól teszi. Az első itt közölt Crescence-levél (42.) 1829-es, de a Wesselényihez írtak közül több nagyon fontos került a válogatásba. Mindenekelőtt az a kérdés: miért Wesselényi? Miért ő az, aki előhívja Széchenyiben a feladat elvállalását? A kötetben közölt első Wesselényihez írott levélben (23. levél) feltűnik, milyen őszintén vall kapcsolatuk kezdeteiről, arról, hogy mi ment végbe benne akkor, mit élt át. Aki érzelmi világában ilyen érzékeny megkülönböztetésekre képes, annak nem lehet könnyű élete. A levél előzménye zsidói találkozásuk 1821. augusztus 1-jén, melyről Széchenyi naplójában ez a bejegyzés áll: „Drágon át (Wesselényi István) Zsidóra. Wes-

selényi Miklós közelebbi megismerésével igen sokat nyertem. Vele örökké szoros és felbonthatatlan barátságban fogok élni, érzem ezt.”¹² Ez utóbbi mondat valamiféle misztikus megérzést sejtet, mely a gróf életét többé-kevésbé végigkíséri. Következései nem mindig szerencsések...

A magyarországi gróf és az erdélyi báró elhatározzák: együtt utaznak Angliába. Ám Wesselényi megbetegszik... 1821. szeptember 15-én (23. levél) Széchenyi István így ír Wesselényi Miklósnak: „Ha nem lennék meggyőződve arról, hogy a közös életünk és utazásaink megmásíthatatlanul állnak valamelyik csillagképben, akkor leveled nem kevésbé szomorított volna el. Így azonban, mivel úgyszólván török konoksággal hiszek bizonyos események egybeesésében, a körülmények harmóniájában, fogadnék, hogy Te már most, mikor e levelet kézhez veszed, meggyógyultál, vagy hamarosan, ha nem is lennél egészen gyógyult és egészséges, utazni mégis képes vagy.” Wesselényi betegsége talán ürügy, hogy időt nyerjen a döntéshez: vállalja-e a közös utazást és a hosszú együttlételet Széchenyivel, aki levele további részében is igen baráti, úgy hajol le Wesselényihez, mint báty a kisöccséhez. A folytatásban mintha tisztázni akarna valamit, vagy talán inkább mintha fel akarna oldani egy Wesselényiben érzékelt lelki csomót. Sok töprengés után szánhatta rá magát az itt következőkre:

„Az ember természetéhez tartozik, hogy a megtévesztés és az igazság, szenvedélytől vezérelve, általában egyformán erős benyomást tesz rá. Másokat gyakran megcsal, miközben saját magát csapja be, mivel lélekben meg van győződve, hogy őszintén cselekedett. Egyszóval, az emberek nem ismerik egymást, és a legkevésbé talán azok, akiket okosabbnak nevezünk. Jómagam életemben nem sokat mérlegeltem, hanem készségesen engedtem szívem vágynak, amiből jó és rossz következett. Nem változtam meg, s nem tagadom, hogy a könnyedségre több hajlamom van, mint az állhatatosságra. Ezt nem akarom, és nem is tudnám eltitkolni. Nyilván kitaláltad, és magadban gondolhattad is, hogy én, aki gyorsan fellelkesíthető vagyok, rögtön heves szenvedélyre gyúltam irányodban »barátaimtól messze, unatkozva, mások hiányában, akikkel beszélhetnék kevésbé mély témákról stb.« Majd éppoly volage [csapodár] leszek, mint facile [könnyelmű], és végül elhidegülök Tőled. Te sohasem hitted, hogy csalódhatsz bennem, ez meggyőződésem. De talán lelkedben kimondatlanul érezted, hogy én becsaphattam önmagamat.

Magam sem tudtam, hogy egy hamis vagy valódi éhség (ha ez a hasonlat nem egy emberevőre illene) hajtott Hozzád. *Hogy nem emberek hiánya* tett-e Téged számomra értékesebbé. Avagy végül nem hungarizmusomnak egy lángra lobbanó szikrája csábított el, hogy parlagon hagyott, vagy inkább szabad szívemet Neked ajándékozzam. Magammal szemben is bizalmatlan vagyok. *Te azonban barátom maradsz – rokonszenvből és meggyőződésből is.*”¹³ Széchenyi tudja, hogy a báró iránti lelkesedése fellobbanás, mely aktivizálja a lelke mélyén készülődő feladatot, ami végre oly sok hányódás után értelmet adhat az életnek. Magának is felteszi a kérdést: miért épp most? És miért pont Wesselényi? Óvatos. Őszinteség a fegyvere. Ám a barátság szent kötelék számára: vállalja, bármi történjék is a jövőben Wesselényivel, aki – már ekkor tudja! – merőben más természetű, mint ő. Levelének záró sorai a legbarátiabb, bármikor beváltható meghívást közvetítik Cenkre, ha a báró betegsége miatt mégse... Ám Wesselényi alig néhány nap múlva, 1821. szeptember 28-án felbukkan a Széchenyi-kastélyban. Egészségesen. Mégis.

Különböző irányból jönnek – és útjaik néhány év múlva más-más irányba ágaznak el. Kapcsolatuk mégis életre szól: tájékozási pontként szolgál majd egyiknek is, másiknak is. 1831-ig szoros kötelék tartja össze őket. Ez meghatározó időszak életükben.

■ Mi vonzotta ezt a két, egymástól oly különböző embert egymáshoz? Wesselényinek egy 1835-ös naplójegyzetét idézem. Tizennégy évvel vagyunk első találkozásuk¹⁴ után. A feljegyzés jelzi: milyen irányba tért el a vele egy időben induló Széchenyitől. Látásmódja önleplező.

1835. március 3-án így idézi fel barátságuk első időszakát: „...[Széchenyi] már 32 eszt[endő]s korában kiemelkedett a csak verseny s csak rókavadászat szűk köréből, azt – tudom én – hogy az akkor hatalommal ébredő n[em]z[e]ti szellemnek s azon nemesebb szikrának kell tulajdonítani, mely keblében mindég csillámlott; de azt is hiszem, hogy abban nékem igen nagy részem volt. Midőn a sors minket egybe hozott (1820) volt-e még akkor neki hazánkról s nemzetiségünkről csak képzete is? Nem az volt-e vallomása, hogy »nekünk nincs hazánk« – – hogy »nem érdemli az, hogy érte valamit tegyünk« – – »hogy nem is lehet azért semmit is tenni«? Nem mondta s hitte-e, miszerint ő mint gazdag ember jót és hasznost teszen azáltal, hogy Bécsben költi el pénzét, mert – úgymond – azáltal a pénz keringésébe jön s az iparunkat segítetik? – Nem kellett-e gondosan kerülnöm hazáról s annak jussairól, törvényeinkről, sérelmeinkről stb. előtte sokat szóllani, ne-hogy pedantnak, zsíros magyarnak tartson, s hogy tőle szellemi elidegenedés be ne vágja utomat reá hatni? – – Minő önmegtagadással s vigyázattal kellett vele bánnom, hogy nem általam vezetve, hanem maga által képzelje magát az én elveimre s nézeteimre jutva lenni! Minő gyöngéden kellett keblében azon heverő hurokat felvonni s összvehangzásba hozni, melyek az én keblemben már gyermeki éveim óta hatalommal zengettek!”¹⁵ Wesselényi sértett. Érezte, hogy az ekkor már – 1835! – állami hivatalú Széchenyiben, aki 1833. július 2-től az *Al-Duna szabályozásának királyi biztosa*, egykor ő ébresztette fel a haza iránti tettvágyat. Ez minden bizonytalansággal. Mint ahogy igaz az is, hogy a gróf érzékelt racionalitása miatt vissza kellett fognia érzelmes hazafiságát. Amit Széchenyi nyilván észrevett... Wesselényi ráébredhetett, hogy olyan szempontok árnyalják Széchenyi nézeteit, melyekről addig nem sokat tudott. Felismerhette, hogy izzó hazaszeretete kevés, a kialakult társadalmi egyenlőtlenségeket csak új, elfogulatlan szemmel felismert törvényszerűségeket alapján lehet korrigálni. Erre Széchenyi adott számára ösztönzést. Mint ahogy a grófnak is fel kellett ismernie, hogy ezeket a törvényszerűségeket tudja, látja. „...szerencse, hogy a Duna hídja és regulációja oly teret nyitott meg előtte, melyen használhatott a nemzeti ügynek, s a kormánynak is kedvességében maradhatott; ha ez nem jön közben, minő alakban jelenik ő meg ez vagy amaz előtt?” – írja Wesselényi ugyanebben a napi jegyzetében, mintegy lelkisínyelve Széchenyi tevékenységét, aki ekkor már királyi biztосként nem oly szabad ellenzéki, mint ő. Mit nem vesz észre? A Széchenyi racionalitásában rejlő gondolati erő prioritását, ami nem pusztán a haza iránti lelkesedésből fakad, hanem szellemi gyökerű, magán viseli a gondolkodás mélységét és elsődlegességének felismerését. Széchenyinek is meg kellett valamit tanulnia: túllátni a báró emocionalitásán. De hogy még világosabbá váljék a kettejük közötti különbség, álljon itt még egy idézet ugyanebből a naplóbejegyzésből: „Ma jött bizonyos hír, hogy a szegény öreg Császár megholt – a Casinóban valánk sokan együtt, midőn megtudtuk; – s én voltam egyedül, kinek könnyük áztatták a hír hallására szeméit, és mégis engem üldöznek, mint Felső ellenségét.” Ugyanis őt fenyegeti felsőáruházi per... Ha ehhez hozzávesszük még a báró 1838. március 17-i naplójegyzetének itt következő részletét, melyet a pesti árvíz idején, élete csúcspontján jegyzett fel, miközben bájba jutott embereket ment, többdemagával javakat gyűjt számukra, akkor végképp talány: mi vonzza e két embert egymáshoz? „Széchenyinek is szólunk; ő félvállról vette, mint mindent, mi nem tőle ered. [...] mit nem ő nemz, azt sem örökre, sem ápolása vagy nevelése alá, de még keresztgyermekének sem fogadja.” Nem igazán barátságos megjegyzés ez egy barától. Többet árul el

Wesselényiről, mint arról, akit vádol. Mintegy igazolja, hogy most, épp most, az árvíz idején megmutatja, hogy legény a talpán, szemben a gróffal, aki... Valóban téblábol, tétovázik. Részben épp Wesselényi aktivitása zárja le tettei elől az utat... Igaz, majd Döblingben, a kötetbe felvett 236. levélben, melyet 1850. szeptember 8-án Tasner Antalnak ír, amikor súlyos önvád gyötri, és mindent a másik oldaláról lát, maga is hasonlóval vádolja önmagát: „...ha valami nem az én fejemből pattant ki, akkor azt azonnal kioltottam. Nem így van-e?”¹⁶ Mind Széchenyi, mind Wesselényi meg akarja őrizni önállóságát. Azon az úton, melyen az egyik megy, nem indul el a másik.

Mi különbözteti meg őket? Széchenyi racionális (lásd Wesselényi imént idézett megjegyzését, miért érdemes Bécsben vásárolni), látszólag hűvös, saját felismerései foglalkoztatják, ezek vezetnek, lelkesítik, de van belőlük bőven, más ötleteit nehezen fogadja el, de ha megérti őket, sajátjaként építi elképzeléseibe; ezer kételevy marja, de ezekkel szembenéz; szélesen lát, utólag mindent sokoldalúan vizsgál, ami óvatosságát jelzi, hisz már nemegyszer ütötte meg a bokáját... Wesselényi sebezhető, sértődékeny; érzelmes, indulatos, hisztériára hajló, szenvedélyek uralkodnak, ezek biztosítják számára a szabadságot, a korlátoktól, kötöttségektől való megszabadulást, aminek következtében készséggel fogja majd áldozni életét másokért. Széchenyi a nyugati kultúra neveltje, Wesselényi a magyaré. Büszke rá. Fényeit, árnyait ismeri, és szenvedélyes elkötelezettséggel védi. Mi vonzza, mi kapcsolja össze őket mégis?! Az, hogy Wesselényi Magyarországot érintő kérdéseire, melyek összecsengenek Széchenyi észrevételeivel, a nála öt évvel idősebb gróf tudja a választ. Nyugat-európai kalandozásainak tapasztalataiból, kétségbeesett évei hányódásaiból, mindaddig feleslegesnek tűnő megfigyeléseiből. A báró kérdései döbentek rá: elementáris erővel tör fel benne az intuíciók forrása. Miközben megszeret és megért egy tőle eltérő, de naivitásaival is szerethető személyiséget. Ezért olyan fontos neki a Wesselényi Miklóssal kötött szövetség. Az elmaradott, feudális Magyarországon szabad a pálya: teremthet! Számára ez biztosít szabadságot, megszabadulást minden addigi életvergődéséből.

Közelségben

■ 1822. március 1-jén indulnak több mint féléves nyugat-európai útjukra, melynek során bejárják a német államok egy részét, több hetet Franciaországban, ezen belül Párizsban töltenek, és több hónapig tartózkodnak Angliában. Széchenyi angolul tanítja barátját, Byront olvasnak együtt... 1822. április 5-én felkeresik a La Trappe-i kolostort, mely Széchenyit mélyen érinti, Wesselényi tanúja megrendültségének. Rejtett titkokat, gyengeségeket és érzékenységeket látnak meg kölcsönösen egymásban, melyeket kortársaik közül bizonyos senki más. Fialalok még. 1822. szeptember 10-én érkeznek vissza Bécsbe. Az együtt töltött idő kölcsönösen ösztönző. Megújítják méneseiket, mindketten elkötelezett hívei a magyarországi lóversenyzés meghonosításának. Wesselényi végre viszontlátja anyját. 1822. december 19–20-án (24. levél) Széchenyi így ír barátjának: „...Veled együtt átérzem a kimondhatatlan boldogságot, hogy anyádat, ki Téged oly nagyon szeret, hosszabb elszakadás után végre otthon egészségben újra láthatod. A kötelékek, amelyek minket hazánkhoz kapcsolnak, és a szüleink iránti érzelmek, amelyek szívünket hevítik, azon kevés és ritka források, amelyekből mindig jó és nemes ered. Minden szenvedélyben, legyen az mégoly mély, önérdek rejlik. A szülőket s a földet, amely minket felnőni látott, hálából, vagy talán még inkább égi ösztönzést követve szeretjük.” 1824. január 20-án apja után édesanyját is elveszti (25. levél). Egyre inkább országos ügyek foglalkoztatják. 1825. november 3-án egyévi jóvedelmét ajánlja Magyar Tudós Társaság alapítására. 1824 őszétől a háttérben a Crescence iránti szerelem... Wesselényi bizalmasa és gondolkodásban társa. Széchenyi először neki ír magyar nyelven levelet. Az első ilyen kötetünkben a 28.,

1826. május 6-án: „Tudod, mily kevés az időm, és hogy mely erőltetéssel írok az anyám nyelvén”¹⁷ – írja német, francia, angol levelek után. A kötet 34. levelében, mely a *Felső Magyar Országi Minerva* szerkesztőségének szól ugyancsak magyarul: „Méltóztassék egyéberánt kegyesen a *bul*-aimat és *bül*-eimet, úgy, mint egyéb különösségeimet szűzen hagyni, mert én így jobbnak s szebbnek látom. Ha más a *ból*-t és *böl*-t inkább kedveli, én azért egy cseppet se becsülöm kevesebbé, és mindazokat tiszta szívemből és lelkemnek legmélyebb forrásából szeretem, kik igazi hazafiságból és tiszta lélekből dolgoznak a Haza előmenetelén.”

1826-ban Széchenyi kilép a katonai szolgálatból. Szemléletét jellemzi egy le-
vélrészlet, amelyet 1828. szeptember 14-én ír Pesten Frédéric Auguste de Rochau-
nak (33. levél). Témája: a lótenyésztés. Igaz, szinte mindegy is, miről ír... „Ahhoz,
hogy jobb lovakat tenyészünk, mindenek előtt önmagunknak azt kell monda-
nunk: »A lovak, amelyeket eddig tenyésztettem, rosszak és nem kielégítőek.« De
mivel általában kevés ember bír annyi szellemmel, hogy önmagának ilyen hasz-
nos igazságot bevalljon, ezért okvetlenül szükségünk van egy harmadikra, aki ezt
vállalja, s íme, ez a feladatunk – nota bene egy harmadik, érdek nélküli személy
közbeiktatásával.” Fokozódó aktivitásához már 1828. szeptember 27-én (36. levél)
is kéri Wesselényi segítségét: jöjjön Pestre! „A Tudós Társaságot életbe kell hozni.
A Versen futásokat örökre lábra állítani. A Casinóra 6 esztendőre új subsc[r]iptiót
nyitni. Ezekben tettem, amit tehettem már eddig is, de mindaz gyarlóságomnál
fogva nem elég. Ha magam maradok, Isten úgy segéljen, minden elbomlik.” Ter-
mészetes a kérés, az ellenkezője jobban szemet szúrna, hiszen azonos ügyek fog-
lalkoztatják őket. Lótenyésztés, lovak – mindketten könyvet írnak róla. Amikor
Széchenyi *Hitel* című munkája megjelenik (1830. január 31.), Wesselényi
Balítéletekről címmel jelenteti meg a magáét. „Hogy a „*Hitel*” miatt sárral dobálni,
keresztre verni s elégetni fognak – vagy azt mondani, hogy más írta – én németül
s német lélekkel írtam, s más fordította magyarra – vagy, hogy vármegyei
Administrator akarok lenni s Leopold vitéze stb. stb. mind ezekre, Barátom! el volt-
tam készülve; de arra nem, megvallom fájdalmasan, hogy az én munkám, mely
természete szerint s tárgyai különfelesége miatt csak felszínes, egy mindenesetre
rendesb s bizonyosan oly velős és mély értekezést s vizsgálatot elnyomjon, mint a
Te könyved lenni fog, hidd el nekem” – írja Wesselényinek 1830. május 10-án (44.
levél). Ez év második felében Széchenyi nagy utat tesz Waldstein János gróf és Be-
szédes János társaságában az Al-Dunán (1830. június 24-től október 19-ig), hogy
felmérje a Duna hajózhatóvá tételének lehetőségeit a Fekete-tengerig. Erről számol
be József nádornak a válogatás 47. levelében. Ez jelzi, hogy tevékenységét a kor-
mánykörök támogatják, ami persze megosztja a személyével kapcsolatos véleménye-
nyeket. Az 1831-es év a kolerajárvány éve. Jobbágyainak ír (51. levél). A korabeli
álságos nyugtatgatásokkal ellentétben, nem áztatja őket, semmit nem szépít,
nyíltan feltárja a veszélyt, gyakorlati tanácsokat ad.

Távolabb mégis

■ A kötet 54. és 55. levele (1831) dokumentálja: Széchenyi és Wesselényi útjai el-
ágaznak. Pontosabban: nyilvánvalóvá válik, hogy a közös út nem vállalható. Pedig
Széchenyi nagyon óvatos. Wesselényi várható kifogásait is pontosan ítéli meg. Le-
vele igazolja: jól ismeri őt. 54. levél, 1831. november 8-án: „Te veszekedni és ujjat
akarsz húzni a kormánnyal! Én is – csak hogy nem most, gyengeségünk közepette,
hanem ha majd erősbe leszünk. Te egy szomorú darab hőse kívánsz úgyszólván
lenni – én pedig sikert kívánok. Hogy te, kire az egész hon tekint, ki tulajdonid s
lelki erőd után vezetők lehetsz és vagy – in partibus [a részekben] is akarod elő-
mozdítani a Közjót, felette helyes, hanem mindig in partibus – és oly ritkán in
centro [a központban] – az nem jól van. [...] Kérlek felemelkedett barátságunknál
fogva – mely se titkot, se túlcspapó gyengéd érzést nem ismer, ne csald meg magad

az által legfájdalmasban, hogy az időt elmúlassad, mely téged hathatósan ide hí. Ezen sorok, melyeket sietve írok s melyeknek felvilágosításokra egy egész munkát kellene írnom – amit nem tehetek – tán kedvetlenek fognak lenni előtted; de az engemet nem tartóztathat Néked egyenesen kimondani, hogy ítéletem szerint nem cselekszel jól, ha most – éppen most – faludban elzárod magad. [...]

Tudom, hogy körülállásodat fogod előhozni – és nagytiszteletre méltó anyádat. Nem ereszttem ezt ki szememből – és tőled nem is kívánok lehetetlent.

De hogy vagy 6 hétre ide jöjj, azt, ha rútul összerázódik is tested, tán megérdemli a hazád mostani körülállása – és anyád, tudom, ily helyes és nemes, de kiált szükséges áldozatot nagylelkűleg fog bírni.

Félek apológiára [távolmaradásod igazolásától], megvallom, de úgy, mint én látom a dolgot mostani fekvését hazánkra nézve, akármit mondasz is és nem jössz, lelketem érzékenyen sérted – mert erre nem valék elkészülve.”

Wesselényi válasza¹⁸ Széchenyi félelmeit igazolja. A báró más helyzetben van, mint ő. Saját törvényei szerint keresi szabadságát. Lényegében Széchenyi ellenére. Épp Széchenyi alakuló, kormányközeli helyzete, tevékenysége az Al-Dunán erősíti ellenkezését. Komolyan fel sem merül benne, hogy eleget tegyen a gróf hívásának. Veszélyeztetettségét – egy neki küldött névtelen levél miatt, letartóztatásától, sőt meggyilkolásától tart (miként arról az 55. levél kötetbeli lábjegyzete tájékoztat) – túlértékeli, mintha megtörténtükre várna... „Végrendelkezik”, azzal tünteti ki barátját, hogy érezze feladatának híre-neve „szepplőtelenységének” fenntartását a közvélekedésben.

Széchenyit megrendíti a levél érdemi üzenete, de elfogadja azt. Eddig is ebben az irányban élt. Ez jó magány: fokozza aktivitását. Így zárul barátságuk első, legintenzívebb szakasza. Kapcsolatuk tovább él, de oly mély már soha nem lesz, mint amilyen eddig volt. Követni fogják egymást, éspedig mérlegelve mindazt, hogy amit tesznek, milyen reakciót válhat ki a másiktól.

„...bátran tekint a maga-megismerés keserű tükrébe”

■ A két barát 1831-es eltávolodását követően Széchenyi élettempója felgyorsul. Nemcsak a *Hitel*, *Világ*, *Stadium*, hanem az itt közzé tett levelek is igazolják egy kivételes gondolkodó formálódását, aki ezért tudja egész korát is átformálni. „Reformkor” – mondjuk, ami hitelesen csak úgy történhetett, hogy valaki először magát „reformálta” meg. Csaknem minden levele az önnevelésről szól. A *forrást*, ami őt formálja – azt szeretné másoknak átadni. Erre mozdul rá a korszak. Ez indítja a reformkort. Szavai csak közelítik, a lényegyet kinek-kinek magának kell felismernie. A „reform” ennek a felismerésnek érdekében történik. Embertől emberig. A hőlcseleti tartalmú levelek legszebbike a 99. levél. 1835. november 9-én Pozsonyban kelt, és Alsófehér vármegye rendjeihez szól, akik a grófort írói munkásságáért aranytollal tüntették ki. Széchenyi köszönő sorai máig aktuális intelmeket fogalmaznak meg. Innen idézek:

„[...] mely nemzet a valónak szövétnekét el nem tapossa, az gázságnak gyáván hátat nem fordít, gyengeséginek felfedezőit, megtámadóit nem üldözi; de bátran tekint a maga-megismerés keserű tükrébe, nagylelkűleg elismeri önhibáit, s nemes szellemtől lelkesítve hatható javulásnak indul, annak sírja ásva még nincs, s új-jászületését gáncsolhatja, nehezítheti ugyan vakbuzgalom, hitszegés s kajánság kétségbeesésig, de emberi erő azt hátráltatni többé nem bírja. S ha nem erősítne azon egy gondolat, minden lelki tehetségimen szünet nélkül átható ezen hiedelem, mely szerint tisztán látom magyar közös honunk egykori nagyobb díszét, nemzethez illőbb állását, földi létemnek egy perce sem volna édes, de csak tűrhető sem. Ám, de nem kecsesítő reményben csak, hanem vallási szentségben lebeg előttem honunk szebb jövődjé. S e hitemben semmi el nem gyengíthet, s bátran várom bé nemzetünk utóbbi sorsát, mert annak elvégre csak szerencsésnek kell

lennie. »Ha saját hibáink által minmagunk nem döfjük a megsemmisítő vasat keblünkbe.«

E tengely körül forog, szeretett hazafiak, »létünk s enyészetünk«.

A magyarnak semmi időben sem volt nagyobb vagy legalább »károsb« ellensége, mint önmaga. S ezen boldogtalan öngyilkolási szellem, mely évrázk minden lapjait díszteleníti, sehol egyebütt, mint nemzetünk tenger-hiúságában s korlátot nem ismerő kevélységében vette eredetét. Mindenki mindenben első s vezető vágyott lenni, igaz szó sérté, hízelgés könnyen bilincselé; mibül mindazon határtalan rossz áradott szegény hazánkra szünetlen, mit a megbántott hiúság, bosszút szomjazó agyarkodás s rokon vér utáni esengésnek poklai az emberi nem lealacsonyítására, megsemmisítésére csak forralhatnak.

Vegyük például a múltat, s tanuljuk meg elvégre az »önmegtagadást«, a polgári erények e legnagyobbikát; s Hazánk boldogabb sorsa biztos. Mert önmegetagadás tűrödelmet szül, nagyobb tulajdonoknak irigyül utat nem zár, s örömit a közjában, közszerencsében, s nem személyt-érintő dicséretben s jutalomban leli. S mi legfőbb, »páncélul« szolgál a nemzetiség mindazon megtámadásai ellen, melyeket a világ nemzet nélküli selejtesei, minden időben s szünet nélkül koholtak az emberiség lelkesb része ellen. [...]»

Tegyük hozzá még a gyűjtemény 146. levelének egy részletét, melyet a gróf 1841. február 8-án írt Fáy Istvánnak:

„Nemzetiség csak lelki felsőbbtség által öregbíthető, és azért látunk az emberiség évrázkiban növekvő s olvadozó nemzeteket, amint t. i. lelki felsőbbtség által gyű'pont képezve magokhoz varázsolnak, vagy lelki felsőbbtség híja miatt másoktól elnyeletnek. Így történt már, hogy anyagilag hódító nemzet a hódított által olvasztatott el, t. i. ha ezen utolsóban több lelki felsőbbtség vala. Vagy más szavakkal: a durva erő mindig is mindenütt végképp meggyőzött és meg fog győzteni a lelki erő által.»

Míntha növekedne Széchenyiben az értelem és világosság. Tudja. 1857. novemberében így ír Béla fiához írott intelmeiben: „...végtelenül nehéz felfogásom volt; gyermekkoromban szinte semmilyen. 6, 7 esztendőskoromban a legnagyobb fáradtsággal sem tudtak megtanítani még olvasni sem, úgyhogy akkor közel voltam ahhoz, hogy »grófi troli«-nak tartsanak. Nagyon nehezen tanultam, nem értettem meg semmit; tulajdonképpen igen rossz diák voltam; főképpen ezért adtak már 16 éves koromban katonának, mert akkoriban – legalábbis Magyarországon – úgy gondolták: egy tökfilkából, ha csak egy kevés testi ereje van, könnyen lesz Achilles N° 2.

Kérdem: kárpótlót-e bármi személyemben a természet szűkmarkúságáért? Én, aki alaposan ismerem magamat, teljes határozottsággal felelhetem: igenis, volt kárpótlás, mégpedig ritka mértékben! S vajon miféle tulajdonság révén? A gondolkodás mérhetetlen mélységével – *mert elegendő időt szántam és szánhattam is rá!* A tények mellett szólunk, és eleven tanúbizonyságai annak, hogy e tekintetben jól és önáltatás nélkül ítélt meg magam! Jóformán minden, amit kezdeményeztem, áll és él még! S vajon miért? A véletlen vagy a jó szerencse folytán? Nem, nem azért; hanem azért, mert mélyen átgondoltam minden körülményt, minden lehetséges akadályt mérlegeltem és számításba vettem, s így vagy elhárítottam, vagy legyőztem őket, s nem feledkeztem meg semmiről, amire a »siker« érdekében szükség volt.”¹⁹

Felismerések áradatában – avagy Szküllá és Kharübdisz között

■ A gyűjtemény legnagyobb kiterjedésű egysége Széchenyi vállalkozásait dokumentálja lényegében 1848-ig – magyar nyelven. Nagy előrelépés ez a Széchenyi-életmű ismertté tételében. Kutatók, középiskolás diákok, egyetemisták olvashatják mostantól magyar fordításban Széchenyi németül, angolul, franciául írott levele-

it, amikhez eddig legfeljebb csak eredeti nyelven lehetett, ha lehetett egyáltalán hozzáférni egy-egy ritka, jórészt régi kiadványban. Az itt olvasható egyoldalú levélfolyam kutatásra ösztönöz, kérdéseket vet fel kapcsolatai ismeretlen, másik oldalára vonatkozóan. Bemutatja a levelíró változásait, válaszait a történelem kihívásaira. Mintha új naplót olvasnánk, mintha étellel telne meg a gróf mindennapjainak eddig alig vagy csak részben ismert része. Lenyűgöző írásos anyag ez. Hogy tudott ennyit dolgozni, ennyi levelet írni, ennyi kapcsolatot fenntartani? Hogy jutott rá ideje? Könyveket, cikkeket írt, erejét nem kímélve dolgozott elképzelései megvalósításán. Szinte egyenként győzi meg ügyeinek kortársait. Megcsodálhatjuk kivételes diplomáciai érzékét, páratlan tapintatát, figyelme hajlékonyságát, a számára mindig fontos „savoir faire”-t, mely igazolja, miképpen gondol valamit el, és hogyan valósítja azt meg. Ezt csak akkor tudja megtenni valaki, ha az élete függ tőle, ha felismerései nem hagyják nyugodni, ha semmi nincs, ami fontosabb volna számára, ha új és új intuíciói szünet nélkül ösztönzik cselekvésre.

Milyen területeken?

Lássuk a leltárt, mely – szinte biztosan – nem lehet teljes, hiszen annyi részfeladat árnyalja!

1. a Duna hajózhatóvá tétele a Fekete-tengerig,
2. hajóépítés: téli kikötő Óbudán, a Duna holtágában; hajóépítő-műhely uyanott,
3. Casino,
4. Akadémia,
5. lóverseny, lótenyésztés,
6. magyar színház,
7. híd,
8. selyem,
9. Tisza-szabályozás,
10. balatoni gőzhajózás,
11. vasút,
12. henger- és gőzmalom.

Az öt feszítő, nagy formátumú elképzelések nyomán kerül kapcsolatba politikusokkal. (Ez a jó sorrend, és nem fordítva!) Kétszer vállal állami tisztséget: 1833. július 2-ától a Al-Duna-szabályozás királyi biztosa, 1845. augusztus 16-án a Helytartótanács Országos Közlekedési Bizottságának elnöke. Munkáját fizetség nélkül végzi.

„...a Hitelt, Cambio – mercantile Just – váltó-kereskedési törvényt – gondolom s hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési s kereskedési gvarapodásunk, egy szóval utóbbi *felemelkedésünk s boldogulásunk* alapulhat. Ezen Hitelnél pedig még mélyebben fekszik: *a Hitel tágosb értelemben*. Tudniillik: »hinni és hitetni egymásnak«. A Hit azon lánc, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval; a szó szentsége köti az uralkodót elváhatlanul hív jobbagyihoz, s ezek tántoríthatlan hívsége alkotja a trónus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogság, valódi becsület s cselekvények egyenességének, s így minden szerencsének” – írja a *Hitelben* (1830). A nádorhoz 1834. február 27-én Londonból írott 69. levélben így fogalmaz: „Igazmondás a legjobb politika.”

Elegendő-e ez? Nem naivitását igazolja-e?

Vegyük leveleit, melyek az *Al-Duna hajózhatóvá tételének* történetét dokumentálják, a témérdek nehézséget, melyet átél és megold. Amikor munkatársa, Vásárhelyi Pál államtól várt jóvedelme nem érkezik meg, saját pénzéből maga segíti ki (111. levél) – mert magával rendelkezik. Régi kapcsolatait is igénybe veszi: a munkálatokhoz szükséges gépeket ifj. James Watt skót mérnök, a gőzgép tökéletesítőjének fia szállítja neki. Átgondolja a teendőket, de megvalósításukhoz országhatáron átívelő közös akarat szükséges. Hány politikust és államférfit, hány szakem-

bert győz meg, állít az ügy mellé! Miloš Obrenovic szerb fejedelmet, Lajos bajor királyt, Reviczky Ádám magyar kancellárt, döntéshozókat a török, a havasalföldi és orosz oldalon. Legfontosabb háttérkapcsolata József főherceg nádor. Hosszú levelekben tájékoztatja az Al-Duna hajózhatóvá tételének várható költségeiről, a megvalósítás nehézségeiről, esélyeiről és következményeiről – és újra meg újra kéri segítségét. Hogy milyen alapossággal, erre legszebb példa a nádorhoz írott 68. és 69. levél.

A híd Széchenyi talán legfontosabb vállalkozása. Levelekkel tart kapcsolatot William Tierney Clarkkal, aki ily módon a hidat érintő minden lényeges fordulatról értesül. Hogy milyen kényes a helyzete mégis, azt a Moritz Goldschmidnek írt 197. levél dokumentálja 1847. május 22-én. Kéri a címzett segítségét, aki a Rothschild bankár főkönyvelője, segítsen kivédeni vagy elaltani William Tierneynek a másik Clark, Adam iránti féltékenységét. Szkülla és Kharübdisz között... A híd ügyében is József nádor Széchenyi legfontosabb háttérkapcsolata, őt még a Metternichkel kialakult kényes helyzetébe is beavatja... Nélküle talán meg sem valósulhatott volna a híd. Két ellentétes érdekcsoport állt szemben egymással. Az egyik W. T. Clarkot szerette volna tervezőnek, a másik George Rennie-t. A háttérben Sina és Wodianer bankárok vetélkedése állt. Széchenyi Clarkot és Sinát támogatta – eredményesen. A nádorhoz írott levelek tanúsítják, mennyi küzdelem árán. A pesti választott testület, élén a szószóló Johann Kolbbal nem akart lemondani a híd tulajdonjogáról. Még akkor sem, amikor 1836-ban az országgyűlés már megszavazta a hídtörvényt, melynek értelmében nemesek, nem nemesek egyaránt köteleseké váltak hídpénzt fizetni, ha átkelnek Budáról Pestre, Pestről Budára. A döntés meghatározó a korszak politikai viszonyai közt, nagymértékben segíti elő a feudális privilégiumok eltörlését, ösztönzi a polgárosodást. A magyar színház dolgában Széchenyi javaslata egy szavazattal, 18 : 17 arányban alulmarad, de még 1839 decemberében is – kötetünk 134., 135. levele igazolja – próbálkozik vele, amikor a Pesti Magyar Színház már áll az úgynevezett Grassalkovich-telken, és 1837. augusztus 22-én kapuit is megnyitotta. Az *Akadémia*, a *Casino* dolgában ugyanolyan tevékeny. A *Tisza-szabályozás*, a *balatoni gőzhajózás* már a negyvenes évek problémája. Érdekes módon ezek növelik Széchenyi akkor már apadó népszerűségét. A *hengermalom* dolgában megrendítő testvére, Pál vádja, aki részrehajló spekulációval vádolja öccsét, mondván: csak veszteséges ügyekhez kéri az ő támogatását (lásd a 193. levelet a balatoni gőzhajózásról), a nyereségesnek hitt hengermalomhoz nem, azt magának tartja, hadd gazdagodjék. Széchenyi – aki Pál bátyját a Caroline-affér óta szereti „legjobb barátjának” nevezni – szomorú szívvel, de azonnal kiigazítja (195. levél) bátyja rosszhiszeműségét: felajánlja neki valamennyi, nyereségesnek hitt hengermalmi részvényét...

Szkülla és Kharübdisz között.

Ám mindenekelőtt: Metternich...

Metternich – avagy Széchenyi politikusi iskolája

■ Az államkancellár – mindegy, mi okból – nem bízik Széchenyiben, aki ezt érzi, tudja. 1831 és 1845 között öt levél (53., 77., 130., 170., 179.) ad támpontot e kapcsolat megítéléséhez, amit az államkancellár titkárához, Gervay Sebestyénhez írott újabb kettő (153., 172.) egészít ki. Ami e két utóbbit illeti, Széchenyi tudja: tartalmuk eljut Metternichhez. Működik-e itt a „hitel – tágosb értelemben”? Megúszható-e a herceg bizalmatlansággal kevert lenézése következmények nélkül? Vagy: mit tehet egy őszinteségre törekvő ember a hatalom birtokosának gögjével szemben?

A gyűjtemény 53. levele az első (1831. szeptember 20.) a Metternichhez írottak közül. Széchenyi megköszöni a kancellár jóindulatát, amivel *Hitel* című munkáját fogadta.²⁰ Tájékoztatja: *Világ* címmel válaszolt az őt bíráló *Taglalatra*.

Most elküldi azt is. Megragadja továbbá az alkalmat, hogy felvillantsa a Duna hajózhatóvá tételének esélyeit a Fekete-tengerig, számítható pozitív hatását... 1834. augusztus 20-án, már mint királyi biztos, lemondását is (77. levél) felajánlja, hogy magánemberként szabadon cselekedhessék a Vaskapunál... Egyszer megteheti. De többször?... A 130. levél (1838. december 14.) jelzi: a gróf ismét Metternich-be ütközik. Most a Budát és Pestet összekötő hídról van szó. A helyzet borotvaélen billeg. Metternich kifogásolja, hogy az ügynek központi akaratból, a kormánnyal való együttműködésből kellett volna kiindulnia. Széchenyi ígéretet tesz: ezentúl így lesz. Most viszont kéri: tekintsen el e formai hibától, és adja hozzájárulását az eddig elértekhez. Ha ez nem történik meg, „a magyar nemeség soha többé nem kegyeskedik *önként és törvényesen* – ami azért mégiscsak ér valamit – megtenni az első lépést ahhoz, hogy önmagát az általános teherviselésnek alávesse...” „A törvényt annak rendje és módja szerint hozták meg, Őfelsége szentesítette, az országos küldöttség a törvény szerint teljhatalmat kapott. Ha most Főméltóságod eléri, hogy Őfelsége a törvény azonnali hatályba helyezését szóról szóra az említett szerződés szerint megparancsolja, akkor az ügy a végére ért. [...] Számomra mindebből semmiféle előny sem származik, ellenkezőleg, mint az ügy kezdeményezője és az országos kiküldöttség tagja a gyűlölködésnek én leszek leginkább kitéve. Ám meg vagyok győződve, hogy a kérdéses ügy sikere Magyarország számára minden tekintetben oly fontos előnyököt hoz majd, hogy személyem és szándékaim minden becsmérlését szívesen elviselem. [...]”

Öt nappal később, 1838. december 14-én (131. levél) tájékoztatja József nádort Metternich szóban kinyilvánított válaszáról, mely szerint a híd népszerűtlen, nem sok haszna lesz. „...két igen nyomós érv azért, hogy egy világos törvényt – az 1836-ban elfogadott hídtörvényre gondol – ne tartsunk be.” Ürügylül az szolgál még, hogy a híd felépítéséről az országos küldöttség az országgyűlés előzetes jóváhagyása nélkül kötött koncessziós szerződést Sina báróval 1838. szeptember 27-én. Széchenyi a nádortól kér védelmet – Metternichhel szemben. Kínos. Tudja. „Azzal a gyermeki bizalommal borulok Királyi Fenséged lába elé, hogy Felséged a talán túl merész megjegyzéseimet kegyes elnézéssel fogadja, és legmélyebb tisztelettel maradok Császári és Királyi Fenséged igen alázatos szolgája. Gróf Széchenyi István” A drámának nincs vége. A Gervay Sebestyénhez írott 153. levél 1842. december 5-én ismét az iránta megnyilvánuló bizalmatlanság érzékeléséről tudósít. Nem Metternichnek ír, a titkárnak. Taktikus. Tudatja, hogy – noha úgy ígérte! – nem megy Bécsbe. „...nem bíznak bennem és nem hisznek nekem. Ha ez így van, jobb, ha nem megyek; mert ahol bizalmatlanság uralkodik, ott a legjobb szándék is kudarcot vall.” Ez Metternichnek szól. Mint ahogy annak felemlítése is, hogy a kormány 1836-ban az „alkotmányos haladás útjára lépett” azzal, hogy a magyart fogadta el az országos törvények hivatalos nyelvének. Minek következtében – írja Széchenyi – ellenzékiből – szelíd figyelmeztetés! – ő maga a kormány oldalára állt... „Én így lefegyverezve állok, mint a kormány legkétségesebb híve, mint aki soha, egy pillanatra sem szűnt meg a császári ház hű és lojális szolgája lenni.” Majd ezt írja: „...szándékom mindig tiszta volt, és tudatosan, készakarva soha egyetlen szóval sem törekedtem arra, hogy megtévesszem azt a férfit, akit nemcsak a jelenkor tart a legnagyobbbnak, hanem akinek a jövő is a legmegérdemeltebb szeretettel és csodálattal fog adózni.” Csekélység! (E mondathoz a következő lábjegyzet tartozik: „A vaskos (és nem őszinte) bókok Metternichnek szólnak, mivel Széchenyi tudja, hogy Gervay a levelet át fogja adni az államkancellárnak.” Úgy van, pontosan erre számít.) A levél vége felé pedig ezt olvashatjuk: „Ha tehát ezúttal is a kormányhoz fordulok, akkor ez azért történik, mert most, mikor végre ideje lenne valami derekast létrehozni, egyedül a kormányban találok meg azt a középpontot, ami biztos és tartós módon forrása lehet Magyarország jólétének s

ezáltal a császári állam fokozott jólétének és nem kevésbé magam és családtagja-
im javának.” Püff neki!...

Széchenyi 1844. október 3-án elájult az országgyűlésben. Az eset Metternichet és titkárát is levélírára készítette. A gróf mindkettejüknek válaszol. Időközben újabb levelet kap a kancellár titkárától, amelyben arról értesül, hogy a király is érdeklődik hogyléte felől... Ez óvatosságra inti. „...maradjon többé-kevésbé titokban a kegy efféle kinyilvánítása, mert különben az *oly könnyen megvásárolható* engem fognak *megvásároltnak* tartani. Kérem, amit most megjegyeztem, fogja fel jó értelemben.” A 179. (1845. május 4-én) a gyűjteményben az utolsó a Metternichhez írott levelek közül. Előzményét 1845. május 3-án a gróf naplója is megörökíti: „...délután Posch elhozza nekem Metternich levelét – mely stafétával jött. [...] Most, hogy magasabb szférába kerülök – Ó, Istenem, be nagyon kell majd ügyelnem, hogy 'éber' legyek. – Dölyf, büszkeség etc. etc.”²¹ Merthogy miről is van szó? Az államkancellár levélben tudatja: a király a közlekedés fejlesztésére bizottságot kíván létrehozni, melynek elnökévé őt kívánja kinevezni. (Ahogy ez 1845. augusztus 16-án meg is történik.) Széchenyi nem térhet ki a válasz elől. Levele igazolja a kelepccét, amibe került. Csupán egy bekezdését idézem. Ítéljen az olvasó. „Nincsenek szavaim arra, hogy kifejezzem érzelmeimet, amelyekkel értesítését fogadtam. Nagy örömet okoz, hogy Ófelsége, a mi legkegyelmesebb Urunk Magyarországot anyagi tekintetben is figyelmére méltónak találja, és hogy a legmagasabb kormány a tennivalók sorrendjét és a kivitelezés módját maga akarja meghatározni, hiszen munkálkodás és együttműködés csak így kezdődhet, s ezért úgy érzem magamat, mintha újjászülettem volna, megérve ezt a kort, amire oly nagyon s oly hosszú ideje vágyakoztam.”

A kiadvány 374. oldalán két fontos lábjegyzettel képez ellensúlyt a fentieknek. De rosszul mondom. Nincs mit ellensúlyozni. Minden magáért beszél.

Az 1838-as pesti árvíz

■ A víz 1838 március közepén önti el a várost.

„A már amúgy is igen rossz állapotban lévő Széchenyit testileg és lelkileg rendkívül megviselte az 1838. márciusi pesti árvíz katasztrófa. A mentési munkálatokban alig vett részt, ami súlyos csorbát ejtett mind tekintélyén, mind önbecsülésén. Cenki birtokára vonult vissza, és hetekig betegen feküdt” – olvashatjuk az összefoglaló lábjegyzetet a kötet 269. oldalán. Széchenyi téblábol, Wesselényi, akitől addigra már jócskán eltávolodott – cselekszik. Mit nem tesz, vagy nem képes tenni? Valóban nehéz elképzelni a nemes gróftól derékig vízben, amint létrára kapaszkodva bemászik az áradás körülölelte házak ismeretlen pesti polgáraihoz, hogy erejét megfeszítve, önfeláldozó módon menekítse őket házuk emeleti vagy földszinti ablakain keresztül. Nehéz elképzelni, hogy betegeket, öregeket ölel át, hogy ne csússzanak a vízbe, ne zuhanjanak le az ablakokhoz támasztott létráról. Vagy hogy gyerekeket nyaláboljon föl, vegyen hóna alá sietve, nyugtassa, vigasztalja őket, ha sírnak, és megkülönböztetett óvatossággal helyezze őket a hullámoktól bizonytalanul billegő csónakokba. Izzadt, átnedvesedett testek, nyomorult, szegényes otthonok közelében, ahol nem „országos ügyeket” kell meggyőződéssel képviselni, csak testközelen szolgálni egy másik embert – nehéz őt elképzelni.

Ez idő tájt írott leveleit a gyűjteményben négy reprezentálja. Azt elsőt március 21-én írja (122.) Georg Sina bárónak. Ezen a reggelen küldte el feleségét nyolc gyerekkel Cenkre. De ő maga marad. Szégyenletesnek tartaná, ha most elhagyná Pestet. József főherceg mindenben rajta tartja a szemét, energikusan elzárkodik. A gróf is szeretné hasznossá tenni magát. Ezért ír Sinának, a „miként” miatt. Hiszen... mégiscsak... „Nem szabad hagynunk, hogy Pest lesüllyedjen. A városnak nyújtott néhány milliós kölcsön mindent helyrehozhatna. A város jó jelzőlog lenne. Mert minden tevékeny, szorgalmas lakos házáat felépítené, akiknek ezt

lassanként kellene visszafizetniük. Az elv jó lenne, csak éppen alkalmazásának is jól kellene történnie. Egy becsületes emberekből álló bizottságnak kellene az egészet lebonyolítania; boldog lennék, ha e bizottság akár legutolsó tagja lehetnék is.” A szöveg valami helyett van, és az utolsó mondat kétségbeesett beismerése a lélek mélyén uralkodó önvádnak. Szeretne valamit jóvátenni. Sorai mögött önös szerep. A saját fontossága.

Április 10-én – már Cenkről – Tasnernek jelzi (123. levél): ágyban fekvő beteg, görcsei vannak. Nem tudja, mikor mehet Bécsbe, Pestre. „Ha valami különös nem segít rajtam, bizony nem hiszem, csontjaimat egykönnyen el tudnám innéud tovább bírni. Lelkem derült. Mindenesetre el vagyok készülve, s ha nem szolgálhatom hazámat ezentúl egy cseppet is, vagy csak felette kis mértékben...” Halálát vizion hazálja. Az a menedék? Mindenesetre nem feledkezik el utasítani titkárát, hogy érdeklődjön egy városligeti kertről, eladó-e és mennyiért. Levelét Lunkányi fejezi be. A gróf rosszul van... Május 18-én még mindig Cenken. A Nemzeti Casinónak ír (124. levél). Betegségére hivatkozva lemond Casinó-igazgatói megbízatásáról... Bünteti magát? Vagy ürügyet talál a megfutamodásra? Június 6-án ismét Cenkről ír Tasnernek (125. levél). Hiába van jobban, mégis nehezen viseli az életet. Anyja egy használati tárgyára írott francia mondatát idézi, mely magyarul így hangzik: „Nagyon gyakran nehezebb élni, mint meghalni!...” Aztán mégis a leendő híddal kapcsolatos tarifáról érdeklődik.

Csak a 126. levél dokumentálja, hogy ismét tevékeny. A híd ügye mozdtítja ki az önvádból, a kétségbeesett tehetetlenségből. Vagy csak időt nyert? Mintha 1838 csak főpróba lett volna a 1848-as nagyobb katasztrófa előtt. Helyzetünk könnyű: ismerjük Széchenyi lezárt életútját. Ő nem ismerhette. Alakította.

Kormányközelség, ellenzékiség

■ A kötet 160. levelében – 1843. november 13-án²² – Széchenyi árnyalt és eredeti érveléssel fejti ki álláspontját kormánypártiságról, ellenzékiségről. A levél címettje gr. Szapáry Antalné Keglevich Augusztá grófnő, aki egy alkalommal tréfásan „elpártoltnak” nevezi őt (lásd Széchenyi naplóját 1843. november 12-én). Innen idézek:

„...*soha nem voltam a kormány ellenzéke*, mert kormány nélkül egyetlen állam sem állhat fenn és még kevésbé indulhat virágzásnak, és mit mondjunk akkor tulajdon Cara Patriánkról [drága hazánkról], ahol még minden oly sötét és kusza? Ellenzéke voltam azonban a kormány *intézkedéseinek* 1825-ben stb., mikor ezek az intézkedések őszinte meggyőződésemmel élesen szemben álltak – ekkor nem tettem mást, mint hogy az ellenzékhez tartoztam. [...] A kormány közeledett legbensőbb kívánságaimhoz! – ez tény. Az Isten szerelmére, mi ellen opponáljak tehát? Szakítsunk? Gondolkodjon efelől hidegvérrel egy keveset. Szerencsét hozna ez Magyarországnak? Nem arról van-e inkább szó, hogy egymást kölcsönösen megértsük és hasznára legyünk egymásnak? [...]

Ha azonban engem hazánkhoz való töretlen hűségemért, a sok keserű óráért, amelyeket már meg kellett élnem, és áldozatkészségemért jutalmul Ön is »elpártoltnak« nevez, akkor kedves grófnő, valóban nem tudja, hogy mit tesz; engem azonban teljesen feljogosít arra, hogy öngazolásként mindazokat, akik megvetően visszautasították tanácsaimat, kéréseimre és intéseimre nem hallgattak, és saját szakállukra ellenzékét alkottak, ami bizonyára meghozza majd keserű gyümölcsseit, [engedje meg,] hogy én mindezeket egyenesen azoknak az osztályába soroljam, akik vagy sohasem voltak képesek helyzetünket magasabb nézőpontból szemlélni, vagy akik lelkükben több hiúságot rejtenek, mint hazaszeretetet, és inkább saját ragyogásukra szomjaznak, mint a közjóra.

Lábaihoz borulok. Higgye el nekem, ha Ön nem illetett volna az »elpártolt« szitokszóval, akkor hallgattam és bizonyára mit sem szoltam volna. Hiszen megszok-

tam, hogy félreismerjenek és becsméreljenek. Ha azonban éppenséggel provokálnak, akkor magamat igazolom, és tényleg nem azért, hogy jobb fényben jelenjek meg, ez ugyanis számomra mindegy, hanem mint említettem azért, hogy zavaros fogalmakat segítsek rendbe tenni.”

1845-ben, amikor Széchenyi másodszor is kormányhivatalt vállalt, fülébe jut: döntése erős ellenérzést kelt Károlyi György gróf környezetében. A Károlynak 1846. április 5-én írt 185. levélből kitűnik, hogy ifjúkori barátja felesége, Zichy Karolina grófnő – Batthyány Lajos szeretője, aki Széchenyit sem hagyja hidegen – felmondaná a Széchenyi-családdal közösen bérelt páholyt a Pesti Német Színházban. Az ok: Széchenyit országos ügyei a kormány mellé állították. Nem ellenzéki, nem híve a nemzeti ellenállás új megnyilvánulásának, a Védegyeletnek, ami kivívja Karolina grófnő nemtetszését. Széchenyi úgy látja, hogy ha a két család között ez okból megtörténhet a szakítás, akkor „minden politikai tolerancia odavan, és ennek következményei beláthatatlanok s számunkra mindenesetre igen szomorúak lennének”.²³

Végül minden elsimul, marad a régiben. Ez követően is felváltva használják a közös páholyt...

De nem minden simul el ilyen békésen.

■ JEGYZETEK

1. Széchenyi István: *Napló*. Gondolat Kiadó, Bp., 1982². 39. Jékely Zoltán fordítása.
2. A fordítónak indokoltabb lett volna meghagynia a nevet „Caroline”-nak, különösen, hogy Széchenyi Franciska neve „Fanny” maradhatott. Vagy lehetett volna írni: „Karolina”. De az idézett köztes megoldás nem szerencsés.
3. Széchenyi két levele Liebenberg (Lunkányi) Jánoshoz: [1815.] augusztus 11-én és [1815.] augusztus [14-én] [Körmeny Kinga dátummeghatározása] – MTA Kézirattár Széchenyi Gyűjtemény K 196/85-86. Megjelent: *Gróf Széchenyi István levelei*. I. Összegyűjtötte, előszóval és jegyzetekkel ellátta Majláth Béla. Athenaeum Irodalmi s Nyomdai R. Társulat, Bp., 1889; 8. és 9. levél a 7–9. oldalon. A levelekre hivatkozik *A legnagyobb magyar* című esszéje *Carolie és Andor* c. fejezetében Jékely Zoltán is. (*Sorsvállalás*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1986.)
4. Széchenyi István: *Napló*. 34. Jékely Zoltán fordítása.
5. Széchenyi István: *Napló* 35. Jékely Zoltán fordítása.
6. Széchenyi István: *Napló*. 38. Jékely Zoltán fordítása. A kiemelések a naplóiró kiemelései.
7. A teljes levél mai helyesírással [Fraknói Vilmos: *Gróf Széchenyi Ferenc*. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 75–76. oldal]: „Kedves Öcsém! Azon szerencsédem, azt, kit magadnak már kinyertél, ki ne örülne, ha mások örülnek, annál inkább Én, mind testvéred. Kívánom azért, hogy oly progresszust tethess, mely mind néked, mind familiánknak elveszett javai valaha visszatérjenek, és vissza is téríthessed, az többiben csak elgondolható, mely nagy szomorúságban voltunk azon nap, hogy bennünket kedves Öcsém elhagyott; de az, mint látom, már az linéán kívül jártál, midőn azt ígéred, hogy mindenekről tudósítasz, s mégis feleségem nagyobb böcsben volt előttem, mind testvérbátyád. Én is azért most az egyszer hallgatok, s maradok atyafiságos szeretettedben bérekesztve. Kedves Öcsém!
Horpács, 1774 19. Octobris
M. Ipamnak csókolom kezeit.
8. Igazán szerető bátyád szolgád,
gróf Szécsényi József m. p.
9. Érdemes kitérni Széchenyi Ferenc késői vallásmániájára, melyet fia naplójában megrendülten és értetlenül dokumentál. A család attól tartott, hogy az idős gróf megtébolyodik. Ez a külső szemlélő számára tébolynak tűnő állapot igazolni látszik, hogy kétségbeesetten és halaszthatatlan sürgősséggel próbált választ találni a lelkében élő leglényegesebb kérdésre, melynek évtizedekig nem ment utána. A kétségbeesett keresés elkésetttségének, nem valódi vallásosságának bizonyítéka. Ugyanezt igazolják feljegyzései és *A korszellenről* szóló dolgozata. Olyan mélyen konzervatív, szabadság- és egyéniségellenes, hogy minden ízeben ellentmond annak, ami igazi hitből vallható. A vallásosságnak ez a csökköt, meghasonlott, dogmatikus és beteg értelmezése nem tehetett jót a fiatal Széchenyi Istvánnak. Súlyos kérdésekkel terhelte.
9. 1814. december 11-i naplóbejegyzése számol be erről. Fokozott zaklatottságáról, a pillanatnyi megszabadulás és mindent elvesztés rémületéről, ragaszkodásáról Pál bátyjához, akivel közösen terveztek Nápolyba utazni, de az utolsó pillanatban Pál – „ki a legközelebbi atyámfia, – a legjobb barátom, mert hisz veled együtt nevelkedtem! – és mindenem e világom” – megbetegedett, magára hagyva öccsét az önvád kegyetlen démonaival (Lásd Széchenyi István: *Napló*. 40.; a teljes naplójegyzet ott, miként az itt idézett részlet Jékely Zoltán fordításában olvasható.)
10. Selina Meade és Henriette Liechtenstein.
11. Széchenyi István: *Napló*. 454. Jékely Zoltán fordítása.
12. Széchenyi István: *Napló*. 231. Jékely Zoltán fordítása.
13. A levélrészlet két kiemelése a levél írójéé.
14. 1821. május 4-ére valószínűsíthető.

15. Az itt idézett Wesselényi-szövegeket magam írtam le a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Fiókjában őrzött kéziratból, tekintettel arra, hogy nyomtatásban mindeddig Wesselényi naplójának csak töredéke jelent meg. Épp egy ilyenről írtam kritikát az *Irodalomtörténet* című folyóirat felkérésére. 1986-ban a Helikon Kiadó adta ki *Feleselő naplók* címmel. Széchenyi István és Wesselényi Miklós 1821–22-ben írott naplóját, 1822-ben vezetett utinaplóját szerkesztette egymás mellé Maller Sándor. Ő írta a bevezető tanulmányát és a jegyzeteket is. Recenzióm az *Irodalomtörténet* 1990. 1-es számában jelent meg. Ott publikáltam először a fent idézett naplószöveget a 43–44. oldalon.

16. „Ezt köztünk! Isten áldja!” 470.

17. „Ezt köztünk! Isten áldja!” 67.

18. Wesselényi Miklós Széchenyi Istvánnak [az elküldött levél piszkozata; publikálatlan saját olvasat; RNL Kolozs megyei Fiókja]:

[Nagy]Károly, Nov. 15-én – 831

Kedves Barátom, nem lévén időm hosszasan írni, csak egy-két szót mostani környüállásimról. Károlyi azokat szóval bővebben elbeszéli. – Hogy több utokon kijelelt szándékjokat végrehajtták-é? – nem tudom; – azt gondolom, nem, – de arra vagyok elkészülve, hogy igen. – Ha igen, úgy hihetősön, vagy soha, vagy csak nagyon későn fogok megint napvilágot látni. Ha a puszta szót – bámi rejtett várásokban történjen – igen hangosnak fogják ítélni, így kis porocská megetheti a szolgálatot. – Babért nem nyújtó, de a használás szent célja felé választott pályámról akármi úton fogok is lelépni, vedd ezennel utolsó hagyományomat; mint erkölcsi embernek, hazafinak s Barátomnak Lelkedre, Szívvedre kötöm, majd ama nagy Bíró előtt számot kérek, mennyire feleltél meg Téged tisztelő bizodalomnak: nem marad egyebem Becsületemnél, ez az, amit szentség gyanánt hív kebledbe teszek le, – tartsd meg emlékezetemet, – szeplőtelen tartsd fénn híremet-nevemem. –

Hogy most, vagy ha a dolog még bizonyosabbá válik is, miért nem akarom, amíg lehet magam megmenteni, s a veszély előll távozni, az íránt bővebben meg fogja Károlyi okaimat mondani, röviden csak annyit: ha most ide hagynám az Országot, s szegény öreg anyámtól örökre megválnék, bizonyos halált hozó pillantat lenne ez reá nézve – s én adnám-é neki a halálos döfést, azért, hogy magam megmentsem? Nem szabad addig távoznom, amíg az elfogás megtörténése tökéletesen bizonyos nem lesz; – csak akkor tehetem ezt, midőn a minden reményt kizáró s rémítő jelenését az elfogásnak csak az eltávozás égy kis reménységárát mégis hátra hagyó tettevel hárihatom el.

Bajoson fogjuk mostanság egymást látni, Pestre nem mehetek, mert M[agyar]országon -715 s -723-ról oly gyáva Törvények vannak, melyek a Felségsértés esetébe[n] gyanúra is minden meghívás s perelés nélkül engedik az elfogást; Erdélybe[n] ez nincs, sőt a törvényes meghívás és per nélkül valaki elfogását rendelő parancsolatnak teljesítésére is Nota büntetése van szabva. –

Isten Veled s Hazánkkal.

Wesselényi

19. *Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához*. Szent István Társulat, Bp., 2005°. 50. Váradí József fordítása.

20. A levélhez tartozó lábjegyzetek (122. oldal) szerint Széchenyi a *Hitel* és a *Világ* magyar kiadását küldte el Metternichnek. Nem valószínű, hogy az államkancellár tudott magyarul. De azon a szinten biztos, hogy nem, hogy ezeket a magyarul csöppet sem könnyen olvasható műveket meg tudja érteni. Feltételezem, hogy Metternich a könyvek *német fordítását* olvashatta, Széchenyi ezeket küldhette el neki. A *Hitel* német fordításáról lásd a 45. levél 3. lábjegyzetét a 107. oldalon.

21. Széchenyi István: *Napló*. 1064–1065. Györfly Miklós fordítása.

22. Kötetünkben a címzett személyére és a levél keletkezésének időpontjára vonatkozó korrekció meggyőző.

23. „Ezt köztünk! Isten áldja!” 384.